

OSMANLI DEVLETİ’NDE ULUFELERİNİ GÜMRÜK MUKATAALARINDAN ALAN CAMİ GÖREVLİLERİ (H. 1099-1182 / M. 1688-1769)

Hakan DOĞAN*
Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ**

ÖZ

Osmanlı Devleti’nde camiler ibadet dışında çeşitli fonksiyonları icra eden en önemli kurumların başında gelmektedir. Camilerin yapım, onarım, aydınlatma, ısıtma, bakım vs. ihtiyaçlarının karşılanması ile cami görevlilerinin maaş ve ücretlerinin ödenmesi gibi harcamalar camilerin temel giderlerini oluşturmuştur. Bu giderler bazen devlet hazinesinden, bazen gelirleri camiler için vakfedilen gayrimenkul gelirlerinden bazen de caminin bulunduğu yöre halkının doğrudan yaptığı aynî ve nakdî bağışlarla karşılanmıştır. Osmanlı Devleti’nde camilerde çok sayıda görevli hizmet etmiştir. Bu görevlilerin başlıcaları arasında; imam, hatip, müezzîn, vaiz, kayyım, ferraş, devir-hân, kârî (kurrâ), na’t-hân, tarif-hân, muvakkit, enam-hân, muarriif, sûre-hân, cüzhân ve dersiâm bulunurdu. Söz konusu görevlilerin maaş ve ücretleri ise çoğunlukla vazifeli oldukları cami veya mescitlerin vakıfları aracılığıyla ödenirdi. Başka alanlarda da hizmet veren vakıflar Osmanlılarda o kadar yaygınlaşmıştı ki hemen hemen her caminin en az bir gayrimenkulü bulunurdu. Bazen vakıfların gelirleri caminin ihtiyacını karşılayamayacak kadar azalmakta ya da vakıflar ortadan kalkmaktaydı. Bu şekilde vakıf gelirlerinin yetersiz kaldığı durumlarda devlet hazinesinin farklı kalemlerinden takviye edilmesi veya tamamının üstlenilmesi gibi çeşitli kaynaklardan destek alma yollarına gidilmiştir. Cami görevlilerinin maaşlarının ödenmesi konusunda devletin başvurduğu bu kaynaklardan birisi de gümrük mukataaları olmuştur. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nde bazı camilerdeki görevlilerinin ulufelerinin vakıflar yerine gümrük mukataalarının gelirlerinden ödendiği görülmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerindeki camilerde görev yapan kişilerin vazifeleri ve gümrük mukataalarından aldıkları maaşların miktarı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Ali Emîrî (AE.)SMHD.I, AE.SMST.II, AE.SMST.III, AE.SAMD.III) tasnifinde yer alan (M.1688-1769 tarihli) berat suretlerindeki veriler kullanılarak ayrıntılı şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cami, Din Görevlisi, Ulufe, Gümrük, Mukataa.

THE MOSQUE STAFF IN THE OTTOMAN EMPIRE THAT RECEIVED THEIR SALARIES FROM THE CUSTOMS REVENUES (H. 1099-1182 / 1688-1769)

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, mosques were one of the most important institutions that performed various functions apart from worship. The expenditures such as construction, repair, lighting, heating, maintenance and wages of the mosque officials constituted the basic expenses of the mosques. These expenses were sometimes met from the central treasury, sometimes from real estate revenues, whose revenues were donated for mosques, and sometimes from direct donations in kind and in cash from the people of the region where the mosque was located. In the Ottoman Empire, many officials were serving in mosques. Among the main of these officials; there were imam, hatip, muezzin, preacher, kayyım, ferraş, devir-hân, kârî (kurrâ), na’t-hân, tariff-hân, muvakkit, enam-hân, muarriif, sure-hân, cüzhân and dersiâm. The salaries and wages of the said officials were mostly paid through the waqifs of the mosques or masjids they were in charge of. Waqifs, which also served in other fields, became so widespread in the Ottomans that almost every mosque had at least one real

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 21.01.2023; Yayıma Kabul Tarihi: 01.03.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KIRIKKALE; ORCID: 0000-0002-6447-0218, E-posta: hdogan79@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KIRIKKALE; ORCID: 0000-0003-1101-1744, E-posta: facikgoz78@hotmail.com

estate. Sometimes the incomes of the waqıfs were too low to meet the needs of the mosque or the waqıfs were disappearing themselves. In this cases where the waqıf revenues were insufficient, various sources of income were used to meet the expenditures partially or completely. One of the sources that the state used for the payment of the salaries of mosque officials was customs revenues. So much so that in the Ottoman Empire, it is seen that the salaries of the officials in some mosques were paid from the revenues of customs revenues instead of waqıfs incomes. In this study, duties of people working in mosques of the different regions of the Ottoman geography and the amount of their salaries from customs revenues were evaluated through the data on the berat (royal degree) copies in Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (The Presidential Ottoman Archive) Ali Amiri (AE.SMHD.I, AE.SMST.II, AE.SMST.III, AE.SAMD.III) classification (1688-1769).

Keywords: Mosque, Religion Staff, Ulufe, Customs, Mukataa.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde yargı, eğitim ve din işleri alanlarındaki hizmetleri medrese kökenli ilmiye sınıfından yetişen âlimler yerine getirmekteydi. Bu kurum da benzer diğer kurumlar gibi eski Müslüman Türk devletlerinden tevarüs eden bir müessese idi. Osmanlılarda ilmiye sınıfı; şeyhülislam, nakibüleşraf, kazasker, kadı, müderris, imamlar, hatipler, vaizler, müezzinler ve diğer cami görevlilerinin oluşturduğu grup olarak bilinmektedir. Bu gruba aynı zamanda şer'î ilimlerde ehliyet sahibi anlamında ehl-i şer' de denilmekteydi (Akın, 2006, s. 67). Söz konusu ilmî ve dinî görevleri yerine getiren bu kişilere "erbâb-ı cihât" ya da "ashâb-ı cihât" ismi verilmekteydi. Bu görevler ise ilmî ve bedenî olarak ikiye ayrılmaktaydı. İmâmet, hitâbet, vâizlik, dersiâmlık, tedrîs, cibâyet, kitâbet gibi ilmî yeterlilik isteyenlere "cihât-ı ilmiyye"; kayyımlık, türbedârlık, ferrâşlık gibi bedenî çalışmayı gerektirenlere de "cihât-ı bedeniyye" denilirdi (Kaya, 2017, s. 211).

Osmanlılarda ibadetlerin ve dinî hizmetlerin yerine getirildiği yapıların başında camiler gelmekteydi. Arapça "cem" kökünden türeyen ve "toplayan, bir araya getiren" anlamlarına gelen "cami" kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-câmî (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir (Önkâl vd. 1993, s. 46). İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren idare, eğitim-öğretim ve kültür faaliyetleri için de kullanılan camilerin asıl fonksiyonu mabet olmasıydı (Taşkın, 2008, s. 359). Daha sonraki dönemlerde, gelişen ve değişen şartlar nedeniyle müesseseler ayrı ve müstakil mekânlara taşınmış olmasına rağmen camiler hiçbir zaman aslî fonksiyonunu kaybetmemiştir. İnsanlar manevî ihtiyaçlarını cami ile temin etmeye devam etmişlerdir (Cançelik, 2018, s. 1796-1797).

Osmanlılar döneminde diğer fonksiyonları yanında Müslümanların namaz kılmaları için vakıflar yoluyla binlerce cami inşa edilmiştir (Yediyıldız, 1982, s. 2). Bu camilerin iâşe, bakım, onarım ve cami görevlilerinin maaşlarının finansmanı ise yüzyıllar boyunca Türk-İslam ülkelerinde çok büyük önem kazanmış, hayatın pek çok alanında derin tesirler yapmış dinî-hukukî bir müessese olan vakıflar tarafından sağlanmıştır (Demir, 2017a, s. 198). Nitekim hukukî meşruiyet kaynağı İslam hukuku olan vakıflar, Osmanlıların kuruluşundan beri hayrât ve akarât şeklinde hizmet vermiştir (Demir, 2017b, s. 161). Sayıları yüzbinleri bulan bu vakıflar asırlar boyu varlıklarını ve işlevlerini devam ettirmişlerdir. Bunun en önemli sebebi, kurucularının hayatta iken bu hayır kurumlarının kendilerinden sonra da hizmet vermeye devam etmesi için gerekli maddi alt yapıyı sağlamış olmalarıydı (Doğan, 2017, s. 171).

Camiler, banilerinin kurduğu vakıfların mütevellileri¹ tarafından yönetilir, bu vakıfların hukukî statüsü de vakfiyelerle belirlenirdi. Camilere ait vakıfların yönetiminden

¹ Sözlükte "başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi manalara gelen mütevellî kelimesi terim anlam olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere vazifelendirilen kimseyi ifade etmektedir. Bu görev ve yetkiye "velâyet", görevlendirmeye ise "tevlîyet"

sorumlu olan mütevellilerin her sene muhasebe sonuçlarını mahallî kadı vasıtasıyla merkeze gönderip tasdik ettirmeleri gerekirdi (Bulut, 1999, s. 107). Camide bir vazife boşaldığında vakıf mütevellisinin doğrudan tayin yetkisi bulunmadığından kadıya göreve uygun birisini teklif eder, kadı da bir ilamla durumu Divan-ı Hümayun'a arz eder, teklif edilen kişinin durumu tetkik edildikten sonra uygun görülürse söz konusu göreve atanırdı (Önkal vd. 1993, s. 53). Camilerde yapılması gereken tüm hizmetler için ayrı bir görevli tayini uygulaması söz konusuydu. Vakfiyelerde camilerin imam, hatip, vaiz, müezzin, kayyım ve ferrâş gibi aslî görevlileri dışında Kur'an-ı Kerim okunması ve dua etmek gibi konularla ilgili görevliler de bulunurdu. Bu görevlilerden bazıları Kur'an'dan bir cüz okumak suretiyle hatim tamamlarken, diğerleri de Amme, En'âm, Fâtiha, Fetih, İhlâs, Mülk (Tebâreke) ve Yâsîn gibi belli sûreleri belli vakitlerde okumakla görevliydi (Akgündüz, 2020, s. 446).

Cami görevlileri, vazifelerine kadının, nâibin ya da vakıf mütevellisinin arzı ile atanırdı (Gökmen, 2005, s. 26). Osmanlı Devleti'nde cami görevlilerinin maaşları genellikle görevli oldukları kurumların vakıflarından ödenirdi. Kadro (cihet) sahibi olan kişiler vakıflardan kendilerine takdir edilen bir ücret (vazife) alırlar, farklı görevler karşılığında da birtakım ek kazanç sağlardı. Bunun dışında geçimlerini muhtelif kalemlerden veya ticarî faaliyetlerden sağlayan din görevlileri de bulunurdu (Özcan, 2007, s. 539). Osmanlılarda başka alanlarda da hizmetler veren vakıflar o kadar yaygın hale gelmişti ki hemen hemen her caminin en az bir gayrimenkul vakfı vardı. Hatta bazı camilerin buldukları coğrafyadan çok uzak yerlerde dahi vakıf mülkleri bulunmaktaydı (Önkal vd. 1993, s. 53).

Cami görevlilerinin ücretlerinin finansmanını sağlayan vakıfların gelirlerinin azaldığı ya da yetersiz kaldığı zamanlar da olurdu. Böyle durumlarda Osmanlı merkezî idaresi, devlet hazinesinin çeşitli gelir kalemlerinden takviye edilmesi ya da tamamen üstlenilmesi yoluna giderdi. Bu gelir kalemlerinin başında da "gümrük mukataaları" gelmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde Gümrük Mukataaları

Gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup bu geçiş sırasında alınan vergilere de "gümrük resmi" denilmektedir. Günümüzdeki uygulamayı da ifade eden bu tarif, sanayi öncesi dönemlerde bölge ve şehir sınırlarını içine alıyordu (Kütükoğlu, 1996, s. 263). Osmanlılarda gümrük tabiri mali literatürde, yer (mekân) anlamında kullanılmıştır. Osmanlı mamul ve mahsullerinin yabancı ülkelere, yabancı ülke mamul ve mahsullerinin de Osmanlı Devleti'ne ihraç edilmesi esnasında ithal veya ihraç eşyasının çıkarıldığı, getirildiği daire manasına kullanıldığı gibi, genel anlamda bu kavram, bu daireye çıkarılan her türlü eşya üzerinden alınan her türlü vergi anlamına da gelmektedir (Tuncer, 2007, s. 6). Osmanlı malî geleneğinde gümrük açısından sınır kavramı, iki devlet arasındakinden hemen sonra deniz ile kara arasındaki hattı ifade etmiştir. Bu hattı geçen, yani denizden gelip karaya çıkarılan veya karadan gelip gemiye yüklenerek giden mal, hemen her yerde gümrüğe tabi tutulurdu (Genç, 1985, s. 787).

Gümrük vergisi denilince sadece Osmanlı Devleti'nden yabancı devletlere ihraç edilen veya yabancı ülkeden ithal edilen mal ve eşyalardan alınan vergiler anlaşılmalıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin bir limanından diğerine deniz yoluyla ya da bir şehir veya kasabasından diğerine kara yoluyla taşınan mallardan da gümrük vergisi alınmıştır. Böylece hem dış ticaret hem de iç ticaret, gümrük vergisi dâhilinde bulunmuştur (Yereli, 1994, s. 84). Dolayısıyla Osmanlı gümrük politikası bir ölçüde

adı verilmekteydi. Osmanlı vakıf literatüründe mütevellinin yaptığı iş için genellikle tevliyet tabiri kullanılmaktaydı (Öztürk, 2006, s. 217).

devletin ticaret politikasını yansıtmaktadır. Avrupalı devletlere tanınan kapitülasyonlar, bu ülkelerle olan ticareti düzenleyen başlıca araçlardı. Nitekim gümrük oranları, ticarete konu olan malın türüne, ithalatçı veya ihracatçının hukukî statüsüne ve gümrük bölgesine göre değişiklik göstermiştir (İnalçık, 2000, s. 249). Osmanlı gümrük sisteminde maldan, gümrük olan yere giriş ve çıkışında ayrı ayrı vergi alınmıştır. Bu uygulama, muhtemelen malın geldiği yerde satılması için alınan bir tedbirdir. Girişte alınan vergi “âmediye”, çıkışta alınan ise “reftiye” olarak adlandırılmıştır. Transit gümrüğüne ise “mürûriye” denirdi (Kütükoğlu, 1996, s. 263). Sonradan bu vergilerin isimleri değiştirilerek bunlara “ihracat”, “ithalat” ve “sarfiyat” vergileri adı verilmiştir (Karamursal, 1989, s. 191).

Gümrük vergileri “ad volerem” olarak yani kıymet esasına göre belirlenirdi. Bir başka ifadeyle, malın gümrüğe girdiği andaki kıymeti üzerinden gümrük vergisi alınır (İnalçık, 2000, s. 249). Kuruluş döneminden itibaren Osmanlılar tarafından yabancı devletlere verilen ve ticarî hayatı düzenleyen ahidnâmelerde² ithal ve ihraç mallarından alınacak gümrük resmi oranı tespit edilmiştir. Bu oran, başlangıçta % 5 iken, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren % 3'e indirilmeye başlanmıştır. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına kadar tarife defterleri düzenleme yoluna gidilmediğinden, ahidnâmelerde tespit olunan bu % 3 resmin her mal için ne kadar tutacağı bir takım güçlükler nedeniyle olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren uygulamadaki kolaylığı da göz önünde bulundurularak gümrüklere ait tarife defterleri düzenlenmeye başlanmış, böylece her malın tarifenin düzenlendiği sırada râyic fiyatı ve bu fiyat üzerinden alınacak gümrük resmi tespit edilmiştir (Kütükoğlu, 1974, s. 335).

Osmanlı merkezî idaresi, bilhassa büyük orduların kurulması, idamesi ve uzak mesafeli savaşların yüksek maliyetleri sebebiyle muazzam miktarda nakit paraya ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle coğrafi sınırları, vergi tür ve miktarları belirlenmiş, merkezî hazineye ait önemli gelir kaynakları mukataa olarak tanımlanmıştır (Pamuk, 2013, s. 528). Mukataa, devlet işletmesi ya da devlete ait bir gelir payının tahsili işi için de kullanılmıştır. Mukataalar, devlete ait gelirlerin tahsili veya bir tekel haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı ya da yer altı zenginliklerinden devlet payına düşen kısmı toplamak veya gerektiğinde bu kaynakları işletenlerden çıkardıkları madeni satın alma tekeli (monopson) kurmak şekillerinde işletilen üretim birimleridir. Bir bakıma mukataaları günümüzdeki şekliyle kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) olarak da nitelendirebiliriz. Kara ve deniz gümrükleri, darphaneler, madenler ve şaphaneler buna örnektir. Devlet, uygun gördüğü her türlü zirai, ticarî ve sınaî kuruluşu mukataa olarak değerlendirebilmekte ve bunlardan hissesine düşeni de çoğunlukla özel teşebbüs eliyle toplatabilmekteydi (Tabakoğlu, 1985, s. 120; Ünal, 1988, s. 93; Tabakoğlu, 1994, s. 177).

Osmanlı malî yapısı içerisinde mukataalar tek bir kalemden oluşabildiği gibi birden fazla kalemden de meydana gelebiliyordu (Pamuk, 2013, s. 531). Her gümrük merkezi, kendi idaresi içindeki şehir ve merkezlerde yer alan “ihtisab, damga, beytü'l-mâl vb.” gibi çoğunluğu nakdî olan birtakım gelir kalemleri ile bir arada müstakil vergi birimleri anlamında birer “mukataa” teşkil ediyor ve bu mukataalar hiçbir zaman timar ya da zeamet olarak kimseye tahsis olunmadan gelirleri doğrudan doğruya merkezî hazineyenakdî olarak aktarılıyordu (Genç, 1985, s. 789). Gümrük mukataaları kimi zaman emanet³ kimi zaman da iltizam⁴ yöntemiyle işletiliyordu.

² Ahidnâme, Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlere verilen ticarî imtiyazları ya da sulh antlaşmalarını ihtiva eden diplomatik belgelerdir (Kütükoğlu, 1998, s. 536).

³ Osmanlı Devleti'nde mukataaların vergilerinin toplanması usullerinden birisi olan emanet, merkezî hazineye ait olan vergi gelirlerinin devlet tarafından bir memur kadrosu tarafından tahsil edilmesi manasına gelmekteydi. Bu yöntemle devlet, mukataaları bir mültezime devretmeyerek bu işletmelere ait gelirlerin kendi eliyle görevlendirdiği kişiler tarafından toplanmasını tercih etmekteydi (Özvar, 20013, s. 2).

Çalışmamıza konu olan gümrük mukataaları, “Trabzon Gümrüğü Mukataası, Sinop Gümrüğü Mukataası, Vidin Gümrüğü Mukataası, Selanik Gümrüğü Mukataası, İnebolu Gümrüğü Mukataası, Preveze Gümrüğü Mukataası ve Konrapa Gümrüğü Mukataası” olup; gelirlerinden ödenen bazı cami görevlileri ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Ali Emirî (AE.SMHD.I, AE.SMST.II, AE.SMST.III, AE.SAMD.III) tasnifinde yer alan berat suretlerindeki kayıtlardan tespit edilmiştir.

İmam

Arapça emm “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelen imam kelimesi, terim anlamı olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” manalarına gelmektedir (Küçükbaşçı, 2000, s. 178). Osmanlı Devleti'nde imamlar Müslüman topluma hizmet veren kadrolar içerisinde en geniş yeri işgal etmekte ve hizmet alanları itibarıyla da çeşitlilik göstermektedir. Toplum örgütlenmesinde mahalle imamları, farklı bir konuma sahip olmakla birlikte sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleri içinde de geniş bir kitle oluşturmuşlardır. İmamlar padişah beratı ile göreve getirildiklerinden Osmanlı devlet sisteminde askerî sınıf içerisinde yer almışlardır (Beydilli, 2000, s. 181).

Görev süreleri boyunca raiyyet rüsumu⁵ ve avarız vergilerinden muaf tutulan imamlar, padişah beratıyla göreve başlarlardı (Hızlı, 2014, s. 44). İmamlık vazifesine getirilen kimseler özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başıboş bırakılmamışlardır. Kadılar her zaman imamları denetleyebilirlerdi. Bu denetlemelerde imamların sadece dinî görevlerini değil mahalledeki diğer görevleri de yapıp yapmadıklarını kontrol ederlerdi. İmamlardan işe yaramayan ve vazifesinin ehli olmayanlar görevlerinden alınırlardı (Kazıcı, 1982, s. 31).

Osmanlı Devleti'nde imamlar 19. yüzyılın ortalarına kadar bir devlet memuru olarak değil idarî yönüyle bir vakıf personeli yani “hademe-i hayrattan” sayılmışlardır (Döğüş, 2021, s. 28). Nitekim imamların maaşları görev yaptıkları cami ya da mescitlerin vakıflarından ödenmiş ancak vakıf gelirlerinin yetersiz kaldığı dönemlerde ise devlet hazinesinin çeşitli kalemlerinden takviye edilmesi veya tamamının üstlenilmesi gibi çeşitli kaynaklardan destek alma yoluna gidilmiştir (Onay, 2019, s. 49).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 24.07.1123 ⁶ M. 07.09.1711	Sinop Sultan Süleyman Han	Mehmed Halife bin Mustafa	Sinop Gümrüğü Mukataası	5	1.800
H. 13.10.1160 ⁷ M. 18.10.1747	Trabzon Sultan Mehmed Han	Mahmud Halife	Trabzon Gümrüğü Mukataası	10	3.600

Tablo 1: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan İmamlar

(H. 1123-1160/M. 1711-1747)

Tabloda da görüldüğü üzere çalışmamıza konu olan seksen bir yıllık dönemde (1688- 1769) görevi karşılığında ulufesini gümrük mukataası gelirlerinden alan cami görevlisi

⁴ Lüzum kökünden türeyen “iltizam” sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak ise, “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir. Bu işi yapan kişiye de mültezim denir. İltizamla eş anlamlı olarak “deruhde, tevcih, furuht, ihâle ve taahhüd” kavramları da kullanılmıştır. Günümüzdeki anlamıyla vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi şeklinde nitelendirilebilecek olan iltizam uygulaması, ziraat toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde ilkçağdan XX. yüzyılın başlarına kadar dünyanın birçok ülkesinde kullanılmış olan bir vergilendirme metodudur (Genç, 2000, s. 154).

⁵ Raiyyet rüsumu hakkında geniş bilgi için bk. İnalçık, 1959, s. 575-610.

toplam 2 *imam* olup bunlardan birisi günlük 5, yıllık 1.800 akçe alırken diğeri ise günlük 10, yıllık 3.600 akçe almaktadır. Her iki görevliye söz konusu gümrük mukataalarından yıllık toplam 5.400 akçe ödeme yapılmıştır.

Hatip

Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dinî literatürde başta Cuma ve bayram namazlarında belli ibadetlerin yerine getirilmesi esnasında icra edilen, genellikle de vaaz ve nasihat içerikli konuşmayı ifade etmektedir. Konuşmayı yapan kişiye de hatip denilmektedir (Baktır, 1998, s. 425). Cuma ve bayram namazlarında hutbe okuyan hatipler camilerde genellikle imamlık görevini de üstlenmişlerdir. Ancak selâtin adı verilen bazı büyük camilerde imamdan ayrı bir, bazen de daha fazla hatip bulunmuştur. Hutbenin siyasî anlamda büyük önem taşıması nedeniyle hatipler de önem kazanmış ve bu nedenle çoğu zaman kadılar hatiplik vazifesini bizzat yapmışlardır (Önkal vd. 1993, s. 54).

Osmanlı Devleti’nde camilerde hutbe okuma yetkisine sahip olan hatiplerin görevlendirilmeleri de diğer idarî görevliler gibi ruus kaleminden yapılırdı. Hatipler maaşlarını çoğunlukla vakıflardan alsa da tayinleri için merkezden berat-ı hümayun almaları gerekiyordu. Nitekim cülus zamanlarında diğer görevlilerin berat ve fermanları yenilediği gibi başta imam ve hatipler olmak üzere beratlı din görevlilerinin de aynı şekilde beratları yenilenirdi (Adıyeke, 2010, s. 12).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 25.08.1134 ⁸ M. 10.06.1722	Gerede Yıldırım Bâyezid Han	Şeyh Abdullah	Konrapa Gümrüğü Mukataası	1	360
H. 09.06.1147 ⁹ M. 06.11.1734	Vidin Sultan Ahmed Han	Mustafa Efendi	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 15.12.1160 ¹⁰ M. 18.12.1747	Trabzon Bâb-1 Bazar	Hafız Hasan bin Hamza	Trabzon Gümrüğü Mukataası	3	1.080
H. 05.10.1160 ¹¹ M. 10.10.1747	Trabzon Sultan Mehmed Han	Mehmed Efendi	Trabzon Gümrüğü Mukataası	10	3.600

Tablo 2: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Hatipler

(H. 1134-1160/M. 1722-1747)

Tablodaki verilerden, vazifelerine karşılık ulufeleri gümrük mukataalarının gelirlerinden ödenen toplam 4 *hatip* olduğu görülmektedir. Bu görevlilere en az günlük 1, yıllık 360 akçe ödenirken; en fazla günlük 10, yıllık 3.540 akçe ulufe ödenmiştir. Diğeri ise günlük 3, yıllık 1.080 akçe ödendiği anlaşılmaktadır. Gümrüklerden bu görevlilere toplamda yıllık 8.580 akçe ödeme yapılmıştır.

Müezzin

Sözlükte “çağırın, davet eden” anlamlarına gelen müezzin, Kur’an-ı Kerim’de iki yerde⁶ münadi olarak geçmektedir. Münadi, Arapçada “nida edici, çağırıcı” manasına gelmektedir (Pakalın, 1983b, s. 615). Müezzin bir din görevlisi olarak, namaz vaktinin geldiğini bildiren ezanı yüksek sesle okuyarak cami cemaatini toplar, imamı namaza çağırır, onun gelmesi üzerine de namazın başlaması için kâmet getirirdi (Berki, 1966, s. 40; Önkal vd. 1993, s. 54). Osmanlı Devleti’nde dinî hizmetler alanında önemli bir yere sahip olan müezzinler sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleriyle geniş bir kitleyi oluşturmaktadır. Osmanlı şehir örgütlenmesinde önemli rol oynayan

⁶ Bk. A’raf Suresi, 7/44, Yusuf Suresi, 12/70.

Osmanlı Devleti'nde Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Cami Görevlileri...

imamların yardımcısı olan müezzinler padişah beratı ile göreve başlarlardı. Bu nedenle Osmanlı devlet sisteminde şahsî vergi yükümlülüğünden muaf olan zümreler (askerî) içerisinde sayılırlar ve görevlerinin sona ermesiyle tekrar sivil statülerine dönerlerdi (Küçüktaşçı, 2006, s. 493).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 15.08.1122 ¹³ M. 9.10.1710	Çavuşbaşı Hacı Mustafa Ağa	Abdurrahman	İnebolu Gümrüğü Mukataası	5	1.800
H. 29.05.1134 ¹⁴ M. 17.03.1722	Bolu Yeniçeri Mehmed Vakfı	Molla Hasan	Konrapa Gümrüğü Mukataası	2	720
H. 04.08.1146 ¹⁵ M. 10.01.1734	Bina Emîni Süleyman Ağa	Osman	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 22.05.1147 ¹⁶ M. 20.10.1734	Vidin Sultan Ahmed Han	Ahmed Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 11.07.1147 ¹⁷ M. 07.12.1734	Vidin Sultan Ahmed Han	Hüseyin Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 29.07.1147 ¹⁸ M. 25.12.1734	Vidin Sultan Ahmed Han	Mehmed Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	7	2.478
H. 15.08.1147 ¹⁹ M. 10.01.1735	Vidin Sultan Ahmed Han	El-Hac Hasan Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 08.10.1147 ²⁰ M. 03.03.1735	Vidin Sultan Ahmed Han	Diğer Ali	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 01.10.1160 ²¹ M. 06.10.1747	Trabzon Sultan Mehmed Han	Es-Seyyid Yahya Efendi	Trabzon Gümrüğü Mukataası	5	1.800

Tablo 3: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Müezzinler

(H. 1122-1160/M. 1710/1747)

Tabloda da görüldüğü üzere çalıştığımız dönemde ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan toplam 9 müezzin olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlilere en düşük günlük 2, yıllık 720 akçe ulufe ödenirken en yüksek ise günlük 10, yıllık 3.540 akçe ödenmiştir. Söz konusu görevlilere gümrüklerden yapılan toplam yıllık ulufe ise 24.498 akçedir.

Vâiz

Sözlükte “öğüt vermek, uyararak, sakındırmak” anlamına gelen va'z, bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, manevî mükâfat ve cezaya dair bilgiler vererek teşvik ve ikazlarda bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır. Bu şekilde topluma konuşma yapan kişilere de vâiz denilmektedir (Cirit, 2012, s. 404). Va'z tabiri İslâmî kaynaklarda “iza, mev'iza” olarak geçmektedir (Uğur, 1986, s. 292). Vâiz, câmi veya başka mekânlarda topluma dinî nasihatlerde bulunan görevlidir (Gökmen, 2005, s. 34). Bu görevliler, İslamiyet'in hükümleri ile birlikte zamana göre nasıl hareket edilmesi gerektiğini izahatla öğütler verirdi. Bu sebeple mev'iza İslâmî bir vecibedir (Berki, 1966, s. 54). Vaizlere gördükleri vazife münasebetiyle verilen cihetlere (hizmet parası) ise “vâiziyye” denirdi (Pakalın, 1983c, s. 572). Osmanlı Devleti'nde büyük camilerin hepsinde vâizler ve Cuma günleri hutbe okuyan hatipler bulunurdu. Bu görevliler dışında büyük ve cemaati kalabalık olan selâtîn camilerinde halka vaaz ve nasihat üzere kendilerine “kürsü şeyhi” ya da “Cuma vâizi” adı verilen vâizler atanırdı. Padişahlar tarafından tayin olunan bu vâizlerin ulemâdan olması şarttı. Kürsü şeyhliği Osmanlılar döneminde selâtîn camilerine ait bir vâizler sınıfı olup bu anlamda yerine getirdikleri vazife itibariyle vâizler sınıfına dâhildirler (Başkurt, 2012, s. 118-119). Bir vâizde aranan özelliklerin başında kaynaklara hâkimiyetinin olmasının yanı sıra insan ve toplum psikolojisini iyi bilmesi, cemaatin bilgi

ve kültür yapısını, toplumun dinî, ahlâkî ve toplumsal ihtiyaçlarını dikkate alarak bilgilendirici, yol gösterici ve eğitici konuşma yapması gelirdi (Cirit, 2012, s. 406). Ayrıca II. Bayezid vakfiyesinde de görüleceği üzere vâizlerin halka dinî gerçekleri anlatmaları, İsrâiliyât ve hikâye söylemekten kaçınmaları da şart kılınmıştı (Keskiöglü, 2006, s. 109). Vâizlerin alacakları ücretlerin miktarı vakfiyelerde belirlenmiş olup ilgili vakıf tarafından ödenirdi. Ücretler, vakıflara ve vâizlik yapan kişiye göre de değişiklik gösterirdi. Sözelimi İstanbul camilerinde görev yapan vâizlerin aldıkları ücretler, diğer şehirlerde görev yapanlara nazaran daha yüksek olurdu (Şahin, 2020, s. 39)..

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 18.08.1147 ²² M. 13.01.1735	Vidin Kalesi	Abdullah Efendi	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540

Tablo 4: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Vâizler (H. 1147/M. 1735)

Tablodan da anlaşılacağı üzere ulufesini gümrük mukataası gelirlerinden alan 1 vâiz olup bu görevliye ödenen ulufe ise günlük 10, yıllık 3540 akçedir.

Kayım

Sözlükte “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” anlamına gelen kayyım kelimesi terim olarak “hâkim tarafından kısıtlı gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse” şeklindeki geniş manası yanında “vakıf mütevellisi” ve “camilerin temizlik işlerini yapan görevli” anlamında da kullanılmıştır. Ancak bu kelime Allah’ın isimlerinden birisi olan “kayyûm” ile karıştırılmamalıdır. Kayyım atamasının şartları arasında yeterlilik, vücut sağlamlığı ve bilirkişi raporu gerekiyordu. Bu vazifeye ehil olmayanların tayin edilmesi uygun görülmediğinden herhangi bir yetersizliğin tespiti durumunda bu görev başkasına verilir. Kayyımın vefatı durumunda bu işi yapmaya yeterli olan bir oğlu varsa yerine tayin edilirdi (Özmel, 2002, s. 107).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 20.12.1115 ²³ M. 25.04.1704	Sultan Mustafa Han	Ebubekir Halife	Preveze Gümrüğü Mukataası	8	2.160
H. 22.06.1147 ²⁴ M. 19.11.1734	Sultan Ahmed Han	Abdullah Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 23.07.1147 ²⁵ M. 19.11.1734	Sultan Ahmed Han	İbrahim	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540
H. 21.08.1147 ²⁶ M. 16.01.1735	Sultan Ahmed Han	Mustafa	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	3.540

Tablo 5: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Kayyımlar

(H. 1115-1147/M. 1704-1735)

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere çalıştığımız dönemde ulufelerini gümrük mukataalarından alan toplam 4 kayyım olup bunlardan birine günlük 8, yıllık 2.160 akçe ödenirken, diğerlerine ise günlük 10, yıllık 3.540 akçe ödendiği görülmektedir. Söz konusu görevlilere mukataalardan yapılan ulufe ödemesi ise yıllık toplam 12.780 akçedir.

Ferrâş

Sözlükte “*bir şeyi yaymak, döşemek*” anlamına gelen Arapça ferş (firâş) mastarından türetilmiş bir tabir olan ferrâş, Osmanlı Devleti’nden önce kurulan Abbasiler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlükler gibi Türk ve İslam devletlerinde bu vazifeyi yapanlar ferrâşûn (ferrâşân) şeklinde anılmıştır. Osmanlılarda ise, saray hizmetlisi dışında medrese, mektep, han, hamam, kervansaray vb. çeşitli vakıf eserlerin temizliği ile ilgilenen, halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını serip toplayan görevliler için bu kelime kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde vakıfların vakfiyelerinde, 15. yüzyıldan itibaren bu görevi yerine getirmek için “ferâşet ciheti” adı verilen hizmetli birimi için bir tahsisat ayrılmıştır (Yazıcı vd. 1995, s. 408-409).

Fatih Külliyesi’nde cami personeli arasında ferrâş adlı bir görevli olmamasına rağmen Sahn-ı Semân medresesinin her birinde günlük 2 akçe alan sekiz ferrâşan ve Fatih’in türbesinde günlük 6 akçe alan iki, dârüşşifâda ise günlük 3 akçe alan bir ferrâşın hizmette bulunduğu görülmektedir (Barkan, 1963, s. 312-318). Ayrıca Yeniçeri teşkilatında bu hizmeti görenlerle Kâbe’yi süpürenler için de bu tabir kullanılmıştır (Pakalın, 1983a, s. 608). Ferrâşlık vazifesi Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar devam ettiği gibi Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında da yakın zamanlara kadar yerini korumuştur (Yazıcı vd. 1995, s. 409).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulûfe (Akçe)	Yıllık Ulûfe (Akçe)
H. 20.10.1160 ²⁷ M. 25.10.1747	Trabzon Hatuniye	Abdurrahman	Trabzon Gümrüğü Mukataası	2	720

Tablo 6: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Ferrâşlar (H. 1160/M. 1747)

Tabloda da görüldüğü üzere çalıştığımız dönemde ulufesini gümrük mukataasından alan toplam 1 *ferrâş* olup, söz konusu görevliye gümrük mukataasının gelirlerinden vazifesine karşılık günlük 2, yıllık 720 akçe ulufe ödemesi yapılmıştır.

Devir-hân

Arapça bir kelime olan devir, “dönmek, birinin uhdesinden çıkarıp diğerinin üzerine geçirmek” anlamına geldiği gibi “yukarıdan aşağıya okumak, müteselsilen hatmetmek” manasına da gelmektedir (Pakalın, 1983a, s. 436). Bir vakfın şartı gereği Cuma veya herhangi muayyen bir gün öğle namazlarından önce Mülk suresi veya başka bir sure-i şerife okuyan kişiye ise devirhân denilmektedir. Devredilerek ve art arda okunduğu için bu vazifeye *devir-hânlık* ismi verilmiştir. Surelerin okunmasını müteakip vakıf sahiplerine, kadın erkek tüm Müslümanlara Allah’tan mağfiret ve selâmet istenerek dua edilirdi (Berki, 1966, s. 12).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulûfe (Akçe)	Yıllık Ulûfe (Akçe)
H. 08.01.1099 ²⁸ M. 14.11.1687	Sultan Bâyezid Han (Kasımiye)	Ali Musa	Selanik Gümrüğü Mukataası	2	720
H. 04.05.1147 ²⁹ M. 02.10.1734	Sultan Ahmed Han	Mustafa Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062
H. 09.06.1147 ³⁰ M. 06.11.1734	Sultan Ahmed Han	Şeyh Mustafa Efendi	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062
H. 29.06.1147 ³¹ M. 26.11.1147	Sultan Ahmed Han	Hasan Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062

H. 10.09.1147 ³² M. 03.02.1735	Sultan Ahmed Han	Veliyyüddin Efendi	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062

Tablo 7: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Devirhânlar
(H. 1099-1147/M. 1687-1735)

Tabloda da görüldüğü üzere çalıştığımız dönemde vazifesine karşılık ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan toplam 5 *devir-hân* bulunmaktadır. Söz konusu görevlilerden 1 (bir) tanesi ulufe olarak gümrük mukataalarından günlük 2, yıllık 720 akçe alırken diğer 4 (dört) görevli ise günlük 3, yıllık 1.062 akçe almaktadır. Bu görevlilere gümrük mukataalarının gelirlerinden toplamda yıllık 4.968 akçe ulufe ödemesi yapılmıştır.

Kâri (Cüz-hân)

Namazlardan önce ve sonra Kur'an'dan bir cüz okuyan görevlilere kârî ya da cüz-hân ismi verilmiştir. Camilerin dışında tekke ve zaviyelerde de bu görevliler hizmet vermişlerdir (Akgündüz, 2020, s. 449). Camilerde kârî tarafından Kur'an tilâvet edilmesi âdeti Emevîler döneminden itibaren görülmektedir. Emevîler döneminde kârîler sabah ve ikinci namazlarından sonra düzenli olarak Kur'an okurlardı. Özellikle Cuma vb. günlerde Kur'an okunmasına önem verilirdi. Osmanlılarda selâtin camilerinde cüz-hân adı verilen kârîler vakit namazlarından önce Kur'an'dan birer cüz okurlardı. Selâtin camilerinde cüz-hânlar için müstakil kürsüler yapılmıştır. Bunlar vaiz kürsülerinden daha küçük olup genellikle iki duvar arasına yerleştirilmiştir. Selâtin camileri dışındaki bazı cami ve türbelerde de ücretleri bir vakıf tarafından karşılanan ve gece gündüz aralıksız olarak nöbetleşe Kur'an okuyan kârîler bulunurdu (Önkâl vd. 1993, s. 54).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alman Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 20.05.1147 ³³ M. 18.10.1734	Sultan Ahmed Han	Ahmed Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	8	2.832

Tablo 8: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Kârîler
(Cüz-hânlar) (H. 1147/M. 1734)

Tabloda da görüldüğü üzere ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan 1 *kârî (cüz-hân)* olup, kendisine mukataanın gelirlerinden günlük 8, yıllık 2.832 akçe ödeme yapılmıştır.

Na't-hân

Sözlükte, "nitelemek, iyi ve güzel şeyleri abartılı biçimde dile getirmek; nitelik, vasıf" anlamlarında kullanılan na't kelimesi özellikle Fars ve Türk edebiyatlarında Hazreti Peygamberi öven şiirlerin yaygın adıdır (Çiçekler, 2006, s. 435). Birkaç beyitten yüzlerce beyite kadar uzayan binlerce na't Türk-İslam dünyasında Hazreti Peygambere olan derin, içten ve sonsuz bir sevginin göstergesi olmuştur (Yeniterzi, 2002, s. 762). Na'tlarda Peygamber efendimizin Allah'ın en sevgili kulu olduğu, "Levlâke lemâ halaktü'l-eflâk" sözüne atıf yapılarak, âlemlerin O'nun yüzü suyu hürmetine yaratıldığına dikkat çekilirdi (Levend, 1972, s. 41).

Na't yazan kişilere "na't-gû", cami ve tekkelerde na't okuyanlara ise "na't-hân" denirdi. Na'tlar camilerde namazdan önce bir na'thân, tekkelerde zikir fasıllarında bir zâkir tarafından yalnız olarak terennüm edilirdi. Na'tların güfteleri ise genellikle meşhur mutasavvıf ve şairlerin şiirlerinden seçilirdi (Pakalın, 1983b, s. 664). Osmanlılar zamanında tekke, mevlevîhâne ve camilerde "na't-hânlık" ismiyle bir vazifenin bulunduğu

ve na'thânlığın âdeti bir meslek haline geldiği bazı vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dönemlerinde na't-hânlık ile şöhret kazanan kişiler arasında Eminönü Vâlîde Camii (Yeni Cami) na'thânı Küçük İmam Mehmed Efendi, Yavuz Sultan Selim Camii na'thânı Niznâm Yusûf Çelebi, Yeni Kapı Mevlevîhânesi'nde okuduğu na'tlarla tanınan Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi, aynı mevlevîhânenin kudümzenbaşlarından şiirlerinde Na'tî mahlasını kullanan Ahmed Hüsâmeddin Dede, son dönemde Aksaray Vâlîde Camii müezzinbaşısı Hâfız Cemal Gürses, Arap Camii müezzinbaşısı Hâfız Ahmed Efendi, kudümzen Eşref Özkul ve kudümzen Kâni Karaca söylenebilir (Özcan, 2006, s. 437).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 22.05.1147 ³⁴ M. 20.10.1734	Sultan Ahmed Han	Ahmed Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062

Tablo 9: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Na'thânlar (H. 1147/M. 1734)

Tabloda da görüldüğü üzere ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan 1 (bir) *na't-hân* olup bu görevliye gümrük mukataasının gelirlerinden günlük 3, yıllık 1.062 akçe ödeme yapılmıştır.

Tarif-hân

Ta'rif, Arapçada "bir şeyi alâmetleriyle etraflıca anlatmak", hân ise "okuyan" anlamına gelmektedir. Tarif-hân ise, cami ve tekkelerde namazdan önce Peygamber Efendimiz ve diğer din büyüklerinin vasıflarını cemaate yüksek sesle anlatan görevliye verilen isimdir (Pakalın, 1983, s. 401).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 29.06.1147 ³⁵ M. 26.11.1734	Sultan Ahmed Han	Hasan Halife	Vidin Gümrüğü Mukataası	3	1.062

Tablo 10: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Tarif-hânlar (H. 1147/M. 1734)

Tabloda da görüldüğü üzere ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan 1 (bir) *tarif-hân* olup bu görevliye gümrük mukataasının gelirlerinden günlük 3, yıllık 1.062 akçe ödeme yapılmıştır.

En'am-hân

Osmanlı Devleti'nde Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı sûreleri okumakla vazifeli ve okudukları sûrelere göre isimlendirilen cami görevlileri bulunurdu. Bunlardan Enam suresini⁷ okuyanlara "Enam-hân" denirdi (Kılınç, 2008, s. 28).

⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in altıncı sûresi olup Mekke devrinin sonlarında bir gecede nâzil olmuştur. Ayet sayısı 165'tir. Sûre ismini 136, 138 ve 139. âyetlerde geçen ve "deve, sığır, koyun ve keçi" anlamına gelen "en'am" kelimesinden almıştır. Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna dair kesin belgeler, puta tapmayı red ve iptal eden delil ve hüccetler ihtiva etmesi nedeniyle "Hüccet Sûresi" adıyla da anılmaktadır (Işık, 1995, s. 169).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 29.12.1182 ³⁷ M. 06.05.1769	Trabzon Hatuniye	Hasan Efendi	Trabzon Gümrüğü Mukataası	1.5	540

Tablo 11: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Enamhânlar (H. 1182/M. 1769)

Tabloda da görüldüğü üzere ulufesini gümrük mukataalarının gelirlerinden alan 1 (bir) *enam-hân* olup bu görevliye gümrük mukataasının gelirlerinden günlük 1,5, yıllık 540 akçe ödeme yapılmıştır.

Muarrif

Arapçada “tarif eden, bir hususu etraflıca izah eden” manasına gelen muarriif, camilerde ve tekkelerde hayır sahiplerinin isimlerini hayır ile zikreden müezzin ve dervişler hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlılarda muarriifler, cami ve tekkelerde belli bir ücret karşılığında bu vazifeyi yerine getirmişlerdir (Pakalın, 1983b, s. 552). Muarriifler Arapça ve Farsça dillerini çok iyi bilen, şiir ve kasideden anlayan, sesi güzel, hitabeti etkili, Kuran-ı Kerim’i ezbere bilen kişilerden seçilirdi. Görevi ise, Cuma günü ve bayram günlerinde tüm peygamberlerin, özellikle de Hazreti Muhammed’in, O’nun ashabının ve Osmanlı padişahlarının ruhlarına dua etmektir. Ayrıca günün anlam ve önemine göre ve uygun makamda dualar okumaktı (Köprülü, 1938, s. 136; Koç vd. 2017, s. 136).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 21.06.1109 ³⁸ M. 04.01.1698	Sinop Sultan Süleyman	Hasan ibni Hüseyin	Sinop Gümrüğü Mukataası	5	1.800
H. 04.08.1123 ³⁹ M. 17.09.1711	Sinop Sultan Alaaddin	Şaban	Sinop Gümrüğü Mukataası	2	720

Tablo 12: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Muarriifler

(H. 1109-1123/M. 1698-1711)

Tabloda da görüldüğü üzere çalışmamıza konu olan dönemde vazifesi karşılığı ulufesini gümrük mukataası gelirlerinden alan toplam 2 (iki) *muarriif* olup, bunlardan birisi günlük 2, yıllık 720 akçe alırken diğeri ise günlük 5, yıllık 1.800 akçe almaktadır. Bu iki görevliye mukataa gelirlerinden toplamda yıllık 2.520 akçe ulufe ödemesi yapılmıştır.

Muvakkit

Namaz vakitlerinin tespit edilmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bu saatlerin ayarları ve tamiriyle ilgilenen kişilere “muvakkit”, bunların görev yaptıkları yerlere ise “muvakkithâne” denirdi (Yaşaroğlu, 2012, s. 491). Muvakkitlerin görev yaptıkları muvakkithâneler, genellikle cami ve mescitlerin girişinde veya bahçesinde bir iki oda şeklinde camiye bağlı olarak inşa edilmiştir. Namazın İslam dinine göre sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere günde beş kez yapılan sürekli bir ibadet olması, vakitlerinin güneşe göre ve hassas olarak zamanında belirlenmesi Osmanlılarda bu kurumun varlığını zaruri hale getirmiştir (Aydüz, 2006, s. 243). Muvakkitlerin en önemli vazifesi, çeşitli aletler vasıtasıyla tespit edilen namaz vakitlerini müezzine bildirmektir (Koç vd. 2017, s. 138). Muvakkithânelerde çalışacak kişilerde aranan özelliklerin başında “mik’at sanatını”, yani namaz vakitlerini en doğru şekilde tespit edebilmeyi bilmek gelirdi. Nitekim “irtifa alma” adı verilen, güneşin konumunun tam tespiti de namaz vakitlerinin düzenlenmesi açısından son derece önemliydi (Deniz, 2017, s. 269-270).

Osmanlı astronomi kurumlarından olan muvakkithânelerin tarihsel geçmişi astronomi biliminin gelişimi ile yakından ilişkilidir. Astronomiyle ilgili çeşitli araçlarla birtakım ölçümler yapıp zamanın tayin edildiği mekânlar olan muvakkithânelerin kuruluşu İslâm medeniyetinin ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Muvakkithâneler, astronomi eğitimi veren yerler olduğu gibi aynı zamanda basit bir gözlemevi vazifesini gören kurumlardı. İbadet vakitlerinin belirlenmesi amacıyla Emeviler döneminde muvakkithâneler açılmış ve burada görev yapanlara da muvakkit ismi verilmiştir (Zorlu, 2014, s. 908).

Zaman tayini muvakkithânelerde görevli olan muvakkitler tarafından yapılmaktaydı. Muvakkitler donanımlı bir eğitime sahip olan, entelektüel kişiliklerinin yanı sıra dinî ritüelleri, emirleri, sayısal zekâ gerektiren matematik, geometri, trigonometri ve astronomiyi çok iyi bilen kişilerden seçilirdi. Muvakkitler vazifelerine karşılık maaşlarını vakıflardan alırdı (Eroğlu vd. 2016, s. 376). Muvakkithâneler birer vakıf eseri olduklarından bu kurumda çalışacak personele verilecek ücretleri belirleme, attırma, eksiltme hak yetkisi doğrudan vakıf kurucularına aitti. Kurucu kişiler muvakkitlerde aranan özelliklerle birlikte onların alacağı ücreti de vakfiyede belirtmekle yükümlü idiler. Ayrıca vakfiyelere zeyl yapma hakkı da sadece onlarda olduğu için öldükten sonra çalışan personelin alacağı ücret de kolay kolay değiştirilmemiş bu durum ise zaman içerisinde bu görevlilerin ekonomik sıkıntılar çekmesine sebep olmuştur (Deniz, 2017, s. 270).

Tarih	Caminin Adı	Görevlinin Adı	Ulufe Alınan Gümrük Mukataası	Günlük Ulufe (Akçe)	Yıllık Ulufe (Akçe)
H. 25.08.1147 ⁴⁰ M. 20.01.1735	Sultan Ahmed Han	Mustafa	Vidin Gümrüğü Mukataası	10	1.990

Tablo 13: Ulufelerini Gümrük Mukataalarından Alan Muvakkitler (H. 1147/M. 1735)

Tablodan da anlaşılacağı üzere çalıştığımız dönemde ulufesini gümrük mukataası gelirlerinden alan 1 (bir) adet *muvakkit* bulunmaktadır. Söz konusu görevlinin vazifesine karşılık gümrük mukataasının gelirlerinden günlük 10, yıllık ise 1.990 akçe aldığı görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk-İslam medeniyetinin ayrılmaz bir parçası ve toplumun sosyo-kültürel alanlarda gelişmesinde önemli bir rolü bulunan camiler sadece namaz kılınan bir mekân olmayıp farklı fonksiyonları da icra eden yapılar olmuştur. Camilerin yapımını genellikle hükümdar ve ailesi, devlet adamları ve caminin bulunduğu bölgenin eşrafi gibi nüfuz sahibi insanlar üstlenirken malzeme temini, bakım, onarım ve cami görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi ise vakıflar aracılığı ile sağlanmıştır. Nitekim hemen her caminin bir vakfi bulunmuştur. Ancak bu vakıfların gelirleri bazen camilerin ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar azalmış ya da vakıflar ortadan kalkmıştır. Böyle durumlarda ya yeni vakıflar kurulmuş ya da hayırsever kişiler camilerin finansmanını sağlamışlardır. Bu destekler de yeterli gelmezse devlet bütçesinin bazı kalemlerinden camilere tahsis ayrılmıştır. Bu kalemlerden birisi de gümrük mukataaları olmuştur. Nitekim arşiv kayıtlarındaki veriler bize Osmanlı coğrafyasındaki bazı camilerde görev yapan personelin maaşlarının gümrük mukataalarının gelirlerinden ödendiğini göstermiştir.

Çalışmamızda kullandığımız Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Ali Emirî (AE.SMHD.I, AE.SMST.II, AE.SMST.III, AE.SAMD.III) tasnifinde yer alan beratlardaki verilerden öğrendiğimiz kadarıyla Osmanlı Devleti'nde söz konusu gümrük mukataalarından maaşını alan toplam 33 cami görevlisi bulunmaktadır. Bu görevlilerden

2'si imam, 4'ü hatip, 9'u müezzin, 1'i vâiz, 4'ü kayyım, 1'i ferrâş, 5'i devirhân, 1'i kârî (cüzhân), 1'i na'thân, 1'i tarîfhân, 1'i enamhân, 2'si muarrif ve 1'i de muvakkittir. Bu görevlilere vazifelerine karşılık gümrük mukataalarından yapılan yıllık ulufe ödemesi ise toplam 70.462 akçedir. Kayıtlarda da görüldüğü üzere ulufe ödemesi yapılan cami görevlileri arasında en kalabalık sınıfı 9 kişi ile müezzinler oluştururken en az sınıfı ise 1'er kişi ile vâiz, ferrâş, kârî (cüzhân), na'thân, tarîfhân, enamhân ve muvakkitler oluşturmuştur.

Beratlardaki verilerden hareketle ayrıntılı bir değerlendirme yapacak olursak; XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde (1688-1769), toplamda 33 görevliye söz konusu gümrük mukataalarından yıllık toplam 70.462 akçe ulufe ödemesi yapılmıştır. Bu meblağın 5.400 akçesi imamlara, 8.580 akçesi hatiplere, 24.498 akçesi müezzinlere, 3.540 akçesi vâizlere, 12.780 akçesi kayyımlara, 720 akçesi ferrâşlara, 4.968 akçesi devir-hânlara, 2.832 akçesi kârîlere (cüz-hânlara), 1.062 akçesi na't-hânlara, 1.062 akçesi tarîf-hânlara, 540 akçesi enam-hânlara, 2.520 akçesi muarriflere, 1.990 akçesi ise muvakkitlere ödenmiştir. Görüldüğü üzere vazifelerine karşılık ulufelerini gümrük mukataalarından alan cami görevlileri içerisinde yıllık en fazla ödeme 24.498 akçe ile müezzinlere yapılırken en az ödeme ise 540 akçe ile enamhânlara yapılmıştır.

Osmanlı merkezî idaresi, çalışmamıza konu olan dönemde toplam 33 cami görevlisinin vazifelerine karşılık alacakları ulufelerinin ödemesini toplam 7 gümrük mukataasının gelirlerinden yapmıştır. Bunlardan Trabzon Gümrüğü Mukataası'ndan toplam 6 görevliye ulufe ödemesi yapılırken, Sinop Gümrüğü Mukataası'ndan 3, Vidin Gümrüğü Mukataası'ndan 19, Preveze Gümrüğü Mukataası'ndan 1, Konrapa Gümrüğü Mukataası'ndan 2, Selanik Gümrüğü Mukataası'ndan 1 ve İnebolu Gümrüğü Mukataası'ndan ise 1 görevliye ödeme yapılmıştır.

Yine gümrük mukataalarına göre ayrıntılı bir değerlendirme yapacak olursak; çalışmamıza konu olan gümrük mukataalarından 4 tanesi Anadolu'da yer alırken 3 tanesi ise Rumeli'de yer almaktadır. Anadolu'daki gümrük mukataalarından; Trabzon Gümrüğü Mukataası'ndan vazifelerine karşılık toplam 6 cami görevlisine yapılan yıllık ulufe ödemesi toplamda 11.340 akçe olup bu görevlilerden Trabzon Sultan Mehmed Han Camii imamına 3.600 akçe, Trabzon Bâb-ı Bazar Camii hatibine 1.080 akçe, Trabzon Sultan Mehmed Han Camii hatibine 3.600 akçe, Trabzon Sultan Mehmed Han Camii müezzinine 1.800 akçe, Trabzon Hatuniye Camii ferrâşına 720 akçe ve Trabzon Hatuniye Camii enam-hânına ise 540 akçe ödenmiştir. Sinop Gümrüğü Mukataası'ndan toplam 3 cami görevlisine yapılan yıllık ulufe ödemesi ise toplam 4.320 akçe olup bu görevlilerden Sinop Sultan Süleyman Han Camii imamına 1.800 akçe, Sinop Sultan Süleyman Camii muarrifine 1.800 akçe ve Sinop Sultan Alaaddin Camii muarrifine de 720 akçe ödeme yapılmıştır. Konrapa Gümrüğü Mukataası'ndan toplam 2 cami görevlisine yapılan toplam yıllık ulufe ödemesi de 1.080 akçe olup bu görevlilerden Gerede Yıldırım Bayezid Han Camii hatibine 360 akçe ödenirken, Bolu Yeniçeri Mehmed Camii müezzinine yapılan ödeme ise 720 akçe olmuştur. Anadolu'da yer alan son gümrük olan İnebolu Gümrüğü Mukataası'ndan ise toplam 1 cami görevlisine ulufe ödemesi yapılmıştır. Bu görevli ise, Çavuşbaşı Hacı Mustafa Ağa Camii müezzinine olup kendisine mukataanın gelirlerinden yıllık 1.800 akçe ödenmiştir.

Rumeli'de yer alan gümrüklerden; Vidin Gümrüğü Mukataası'ndan toplam 19 (on dokuz) cami görevlisine toplamda 49.072 akçe ulufe ödemesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu görevlilerden Vidin Sultan Ahmed Camii hatibine 3.540 akçe, Vidin Bina Emîni Süleyman Ağa Camii müezzinine 3.540 akçe, Vidin Sultan Ahmed Camii'nin 4 (dört) müezzinine 3.540'ar, 1(bir) müezzinine ise 2.478 akçe, Vidin Kalesi Camii vâizine 3.540 akçe, Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin 3 (üç) kayyımına 3.540'ar akçe, Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin 4 (dört) devir-hânına 4.248 akçe, Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin kârîsine

(cüzhânına) 2.832 akçe, Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin na't-hânına 1.062 akçe, Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin tarif-hânına 1.062 akçe ve Vidin Sultan Ahmed Han Camii'nin muvakkatine ise 1.990 akçe ödenmiştir. Preveze Gümrüğü Mukataası'ndan sadece 1 (bir) cami görevlisine ulufe ödemesi yapıldığı görülmektedir. Bu görevli ise, Sultan Mustafa Han Camii kayyımı olup kendisine mukataa gelirlerinden yıllık 2.160 akçe ödeme yapılmıştır. Rumeli'deki son gümrük mukataası olan Selanik Gümrüğü Mukataası'ndan da sadece 1 (bir) cami görevlisine ulufe ödemesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu görevli de Sultan Bayezid Han (Kasımiye) Camii devirhâni olup kendisine yıllık 720 akçe ödenmiştir.

Son olarak, kayıtlardaki verilerde de görüldüğü üzere çalıştığımız dönemde Osmanlı merkezî idaresi vazifelerine karşılık Anadolu'da yer alan gümrük mukataalarının gelirlerinden toplam 12 cami görevlisine yıllık 18.540 akçe ödeme yaparken Rumeli'deki gümrük mukataalarından toplam 21 cami görevlisine ise yıllık 51.952 akçe ödeme yapmıştır. Cami görevlilerine Anadolu'da gelirlerinden en fazla ulufe ödemesi yapan mukataa 11.340 akçe ile Trabzon Gümrüğü Mukataası olurken en az ödeme yapan mukataa ise 1.080 akçe ile Konrapa Gümrüğü Mukataası olmuştur. Rumeli'deki gümrük mukataalarından ise en fazla ödemeyi 49.072 akçe ile Vidin Gümrüğü Mukataası yaparken en az ödemeyi de 720 akçe ile Selanik Gümrüğü Mukataası yapmıştır.

Arşiv Notları

⁶ “Derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub Sinob Gümrüğü Mukâta’ası malından almak üzere yevmi beş akçe vazife ile **imam** olan Mehmed Halife meclis-i şer’de ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb ber-minvâl-i muharrer müstehak olduğum yevmi beş akçe vazîfemden bir senede müctem’ yalnız bin sekiz yüz akçe vazîfemi bin yüz yirmi üç senesinden mahsûb olmaküzere mukâta’â-i mezbûrı zabt iden fahrül-eshbâh el-Hac İbrahim Ağa yedinden tamamen ahz u kabz idüb mücibince yedine zahriye hücceti virilsün didikde mâ vak’a kayd olundu. Hurrîre fi’l yevmi’r-râbî ve’l-ısrîn min Recebül’ferd li-sene selâse ve ısrîn ve mie ve elf” (BOA. AE.SAMD.III, 91-9045/6).

⁷ “İşbu derûn-ı sûrt-i berât-ı âlişanda mestûr olduğu üzere Trabzon’da vâkî’ merhûm ve mağfûrun leh Sultan Mehmed Han tâbe sârehû Cami-i Şerîfi’nde **imam** olub medîne-i mezbûre gümrüğü malından almak üzere yevmi on akçe vazîfeye mutasarrıf olan Mahmud Halife mahfil-i kazâda mukâta’â-i mezbûre eminliğine bervech-i iltizâm mutasarrıf olan el-Hac Mahmud Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz altmış senesi mâh-ı Muharremül-haram’ı guresinden sene-i mezbûre Zilhicce’si gâyetine değîn müctem’ olan üç bin altı yüz akçe vazîfemi mukâta’â-i mezbûre mahsûlünden emîn mûmâileyh yedinden tamamen ahz u kabz eyledim işbu yedinde olan sûret-i berât-ı âlişanın zahrına hüccet tahrir olsun didikde gibbe’t-tasdîkü’l şer’î mâ vak’a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l yevmi’s-sâlis aşere min Şevvâl li-sene sittîn ve mie ve elf” (BOA. AE.SMHD.I, 98/6849).

⁸ “İşbu derûn-ı berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olan Şeyh Abdullah zîde salâhû meclis-i şer’i hatîrül-lâzîmü’t-tevkîrede bi’l-fîl Konrapa Mukâta’ası emîni olan işbu ba’îsül-vesîka fahrül-akrân Ağa muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb bin yüz otuz üç Mart’ı ibtidâsından bin yüz otuz dört Mart’ına varınca bir senede müctem’ ve müstehak olduğum bir akçe vazîfemden mukâta’â-i mezbûre malından olmak üzere emîn müşârûnileyh yedinden bi’t-tamam ahz u kabz eyledim didikde gibbe’t-tasdîkü’l-şer’î mâ hüve’l-vak’a bi’t-taleb ketb olundu. Tahrîren fi’l yevmi’l-ısrîn min şehri Muharremül-harâm li-sene erba’a ve selâsin mie ve elf” (BOA. AE.SAMD.III, 186/18051/2); “... Gerede’de vâkî’ merhûm ve mağfûrun leh Yıldırım Bâyezid Han tâbe serâhû Câmî-i Şerîfi’nde Konrapa mukâta’ası malından almak üzere yevmi bir akçe ile **hatib** olan işbu rafî-u tevkî-i ref’ü’ş-şân-ı hakânî Şeyh Abdullah zîde salâhû yedinde olan berâtı dersa’adetime getürüb tecdîdin ricâ itmeğîn

hakkında..." Tahrîren fi'l yevmi'l-hâmîs ve'l-ısrîn min şehr-i Şa'bânü'l-mu'azzam li-sene erba'a selâsîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SAMD.III, 186/18051/2).

⁹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrü'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **hatib** olan Mustafa Efendi nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede işbu ba'îsü'l-küttâb gümrük emîni fahrü'l-eşbâh azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i mezkûre Şubat'ı gâyetine değîn vazîfemden bir senede müctemî' üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi't-tâsi' min şehr-i Cemâziyelâhir li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5364).

¹⁰ "İşbu derûn-ı sûrt-i berât-ı âlişanda mestûr olduğu üzere Trabzon Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile Bab-ı Bazar Cami-i Şerîfi'nde **hatib** olan Hafız Hasan bin Hamza nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i lâzımü't-tevkîre işbu bin yüz altmış senesine mahsûben mukâta'â-i mezkûreye bervech-i iltizâm mutasarrîf olan işbu ba'îsü'l vesîka el-Hac Mahmud Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb zikr olunan yevmi üç akçe vazîfemden olmak üzere bin yüz altmış senesi Muharrem'i guresinden sene-i mezkûre Zilhicce'si gâyetine gelince bir senede müctemî' olan bin seksen akçe vazîfemi mukâta'â-i mezkûre mahsûlünden emîn mûmâileyh yedinden bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz u kabz eyledim meblağ-ı mezkûrdan zimmetimde bir akçem bâkî kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'l şer'î mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-hâmîs aşere min Zilhiccetü'l-şerîfe li-sene sittîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 98/6854).

¹¹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûr Trabzon Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile Trabzon'da vâkî' merhûm Sultan Mehmed Han tâbe sârehû Cami-i Cedîd'inde **hatib** olan Mehmed Efendi nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede işbu altmış senesi mukâta'â-i mezbûre eminliğine bervech-i iltizâm mutasarrîf ba'îsü'l vesîka el-Hac Mahmud Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb zikr olunan yevmi on akçe vazîfemden sene-i mezbûre Muharremü'l-haram'ı guresinden Zilhicce'si gâyetine değîn bir senede müctemî' olan üç bin altı yüz akçe vazîfemi mukâta'â-i mezbûre malından emîn mûmâileyh yedinden bi't-tamâm ve'l-kemâl ahz u kabz eyledim zimmetinde meblağ-ı merkûmdan bir akçe ve bir habbem bâkî kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'l-şer'î mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Fi'l yevm-i hâmîs Şevvâlü'l-mükerrem lisene sittîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 98/6846).

¹³ "Hoşalay Kazası'nda vâkî' Çavuşbaşı Hacı Mustafa Ağa Cami-i Şerîfi'nde İnebolu Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi beş akçe vazîfe ile **müezzin** olan Abdurrahman... tahrîren fi'l yevmi'l-hâmîs aşere şehr-i Şa'bânü'l-muazzam li-sene isneyn ve ısrîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SAMD.III, 37/3541); "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism Abdurrahman nam kimesne medîne-i gümrük malının muzâfâtında İnebolu kazâsında meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb yedimde olan berât- âlişân mantûkı üzere İnebolu Mukâta'âsı malından almak üzere mutasarrîf olduğum yevmi beş akçe ulûfemden müctemî' bin yüz yirmi bir Ramazân-ı Şerîfinin ikinci gününden bin yüz yirmi iki Ramazan'ı Şerîfinin ikinci gününe gelince hâlâ mukâta'â-i mezbûre emîn vekîli fahrü's-sâ'âdetü'l-kirâm es-Seyyid Mustafa Ağa yedinden bi't-tamâm ahz u kabz eyledim sûret-i âlişân zahrına hüccet tahrir olunsun deyu ikrâr ve i'tirâf itmeğîn gibbe't-tasdîk mâ hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l yevmi'l-hâmîs aşere min şehr-i Şa'bânü'l-mu'azzam li-sene isneyn ve ısrîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SAMD.III, 37/3541/1).

14 “İşbu derûn-ı berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olan Konrapa Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi iki akçe vazîfeye mutasarrıf olan **müezzin** olan Molla Hasan meclis-i şer'î hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede bin yüz otuz üç senesine mahsûb olmak üzere Konrapa Mukâta'âsı'na bervech-i malikâneliğine mutasarrıf olan rafî'ü'l-küttâb Mustafa Ağa mahzarında ikrâr ve i'tirâf idüb sene-i mezbûrede müctemî' olan beher yevm iki akçe vazîfemi emîn mûmâileyh yedinden bi't-tamam ahz u kabz eyledim zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacağım kalmadı didikde gıbbe't-tasdîk mâ hüve'l- vak'a bi't-taleb ketb olundu. Fî evâhir-i Cumâziyelülâ li-sene erba'a ve selâsîn ve mie ve elf” (BOA. AE.SAMD.III, 186-18051/3); “Bolu Sancağı'nda Üskübî kazâsına tâbî' Ağsaklar karyesinde vâkî' Mehmed nam Yeniçeri Vakfı Cami-i Şerîfi'nde Konrapa Mukâta'âsı malından yevmi iki akçe vazîfe ile müezzin olan işbu râfî-i tevkî-i rafî'ü'ş-şân-ı hakânî Molla Hasan dîvân-ı hümâyûnuma 'arz-ı hâl idüb...” (BOA. AE.SAMD.III, 186/18051/3).

15 “İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin kazâsı muzâfâtından Arçar kasabasında vâkî' Cami-i Şerîfi'nde Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından emîn olanlardan almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **müezzin** olan Osman nam kimesne meclis-i şer'î hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emini fahrû'l-eşbâh Selim kethüdâ mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine değîn vazîfemden müctemî' yalnız üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr yedinden tamamen ve kâmilen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak kalmadı didikde gıbbe't-tasdîk mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fî'l yevmi'r-râbî min şehri-i Şa'bânü'l-muazzam li-sene sitte ve erba'în ve mie ve elf” (BOA. AE.SMHD.I, 81/5445).

16 “İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **müezzin** olan Ahmed Halife meclis-i şer'î hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede yine medîne-i mezbûrede gümrük emini fahrû'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından bir sene tamamına değîn vazîfemden müctemî' üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fî'l yevmi's-sânî ve'l işrîn min Cemâziyelülâ li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf” (BOA. AE.SMHD.I, 98/5367).

17 “İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **müezzin** olan Hüseyin Halife meclis-i şer'î hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede hâlâ medîne-i mezbûrede gümrük emîni işbu ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine değîn vazîfemden bir senede müstehakk olduğum üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ve kâmilen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fî'l yevmi'l-ehad aşere min şehri-i Recebü'l-mürecceb li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf” (BOA. AE.SMHD.I, 80/5363).

18 “İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından emîn olanlardan almak üzere Vidin Kal'ası Cami-i Şerîfi'nde yevmi yedi akçe vazîfe ile **müezzin** olan Mehmed Halife nam kimesne meclis-i şer'î hatîrû'l-lâzımü't-

tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emîni fahrü'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deĝin vazîfemden bir senede müctemî' olan iki bin dört yüz yetmiş sekiz akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi't-tâsî' ve'l-ısrîn min şehri-i Recebü'l-mürecceb li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5375).

¹⁹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde Vidin Gümrük Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **müezzin** olan el-Hac Hasan Halife meclis-i şer'-i hatîrül-lâzîmü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emîni fahrü'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i mezkûre gâyetine deĝin senede vazîfemden müctemî' yalnız üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-hâmis aşere min şehri-i Şa'bânü'l-muazzam li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5360).

²⁰ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile medîne-i mezbûrede vâkî Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde **müezzin** olan Diĝer Ali nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzîmü't-tevkîrede işbu ba'îsü'l-küttâb gümrük emîni Halil Ağa muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deĝin vazîfemden bir senede müctemî' üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi's-sâmin min şehri-i Şevvâlü'l-mükerrem li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5361).

²¹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûr olduğu üzere medîne-i Trabzon'da vâkî'merhûm ve maĝfûrun leh Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han tâbe sârehû Cami-i Şerîfi'nde **müezzin** olub medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından almak üzere yevmi beş akçeye mutasarrıf olan Es-seyyid Yahya Efendi meclis-i şer'-i hatîrül-lâzîmü't-tevkîrede mukâta'â-i mezbûre emîni olan fahrü'l-akrân el-Hac Mahmud Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb bin yüz altmış senesi Muharremü'l-haram'ının guresinden sene-i mezbûre Zilhicce'si gâyetine deĝin müctemî' olan bin sekiz yüz akçe vazîfemi mukâta'â-i mezkûre mahsûlünden emîn mûmâileyhin yedinden tamamen ahz eyledim işbu yedinde olan sûret-i berât-ı âlişanın zuhûruna hüccet tahrîr olunsun didikde mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu. Min Şevvâl sene sittîn mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 98/6857).

²² "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub Vidin İskelesi Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile Vidin Kal'ası'nda **vâiz** olan Abdullah Efendi nam kimesne meclis-i şer'-i kavîm vâcibü'l-tekrîmde medîne-i mezbûrede gümrük emîni fahrü'l-eşbâh ba'îs-i bendü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deĝin bir senede vazîfemden müctemî' yalnız üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb

ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi's-sâmîn aşere min Şa'bânü'l-muazzam li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5368).

²³ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub tecdîden Varoş-ı Preveze dâhiline vâkî' merhûm ve mağfûrun leh Sultan Mustafa Han tâbe serâhû binâ eylediği Câmî-i Şerîfi'nde yevmi sekiz akçe vazîfe ile Preveze Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere **kayyım** olan Ebubekir Halife meclis-i şer'i hatîrû'l-lâzîmü't-tevkîrede gelüb bi'l-fiil gümrük mukâta'âsı emîni olan fahrû'l-eşbâh mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz on beş senesinin mukâta'âsı malından almak üzere yevmi sekiz akçe vazîfemden müstehak olduğum ulufemden müctemî' olan iki bin yüz altmış akçemi ağa-yı mûmâileyh yedinden bi't-tamam ahz u kabz eyledim didikde gıbbe't-tasdîkü'l-şer'î mâ hüve'l-vak'a bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l evâhir şehr-i Zilhiccetü'l-şerîfe sene hamse aşere mie ve elf" (BOA. AE.SAMD.III, 92/9093).

²⁴ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin kal'asında vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **kayyım** olan Abdullah Halife meclis-i şer'-i hatîrû'l-lâzîmü't-tevkîrede gümrük emîni fahrû'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine değîn vazîfemden müctemî' yalnız üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi's-sânî ve'l-ısrîn min şehr-i Cemâziyelâhir li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5365).

²⁵ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **kayyım** olan İbrahim nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrû'l-vâcibü't-tekrîmde medîne-i mezbûre gümrük emîni fahrû'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine değîn bir sene vazîfemden müctemî' üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ve kâmilen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi's-sâlis ve'l-ısrîn min şehr-i Recebü'l-ferd li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5366).

²⁶ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **kayyım** olan Mustafa nam kimesne meclis-i şer'-i kavîm vâcibü'l-tekrîmde gümrük emîni fahrû'l-eşbâh ba'îs-i bendü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine değîn bir senede vazîfemden müctemî' üç bin beş yüz kırk akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûr Halil Ağa zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gıbbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-ehad ve'l-ısrîn min şehr-i Şa'bânü'l-muazzam li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5362).

²⁷ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûr olduğu üzere medîne-i Trabzon'da Hatuniye Camii'nde **ferrâş** olub medîne-i mezbûre iskelesi mukâta'âsı malından almak üzere yevmi iki akçe vazîfeye mutasarrıf olan Abdurrahman nam kimesne meclis-i

şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsına bervech-i iltizâmât mutasarrıf olan el-Hac Mahmud Ağa mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz altmış senesi mâh-ı Muharremül-haram'ının guresinden sene-i mezbûre Zilhicce'sinin gâyetine değîn bir senede müctemî' olan yedi yüz yirmi akçe vazîfemi mukâta'â-i mezbûre malından emîn mezbûr Hacı Mahmud Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim işbu berâtıda olan sûret-i berât-ı âlişanın zahrına hüccet tahrir olsun didikde gibbe't-tasdîkü'l şer'î mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l işrîn min Şevvâl li-sene sittîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 98/6860).

²⁸ "Bundan akdem Selanik'de vâkî' merhûm ve mağfûrun-leh Kâsîmiye dimekle ma'rûf Sultan Bâyezid Han tâbe sârehû câmi'-i şerîfînde Selanik Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi iki akçe ile vazîfe ile **devir-hân** olan işbu derûn-ı fermân-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hâkânî Ali Musa'nın vazîfesi olub..." BOA. AE.SMHD.I, 145-10788/2; "İşbu derûn-ı berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub Selanik Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi iki akçe vazîfe ile **devir-hân** olan Ali Musa nam kimesne meclis-i şer'î şerîfde ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb işbu yedimde olan berât-ı şerîfde ta'yîn ve tasrîh olunduğu üzere yevmi iki akçe vazîfemden işbu bin doksan sekiz senesinden vâkî' Mart ibtidâsından bir sene tamamına değîn müctemî' olub müstehak olduğum yedi yüz yirmi akçe vazîfemi bi'l-fiil mukâta'â-i mezbûre emîni olan fahrül-eşbâh Mustafa Ağa yedinden bi't-tamam ahz u kabz eyledim didikde muhâsebesi emîn müşârünileyhin deynine mahsûb olmak için sûret-i berât-ı şerîfîn zahrına hüccet tahrîr olunsun didikde mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l yevmi's-sâmîn min Muharremül-haram li-sene tis'a ve tis'în ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 145/10788/2).

²⁹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfî'nde Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **devir-hân** olan Mustafa Halife meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede yine medîne-i mezbûrede gümrük emini ba'îsül-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i mezkûrun Şubat'ı gâyetine değîn bir sene vazîfemden müctemî' yalnız bin altmış iki akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l yevm sene-i merkûm vazîfemden emîn-i mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gibbet'-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l râbî' min Cemâziyelevvel li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5384).

³⁰ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfî'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **devir-hân** olan El-şeyh Mustafa Efendi nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emini ba'îsül-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i mezkûr Şubat'ı gâyetine değîn bir sene vazîfemden müctemî' bin altmış iki akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi't-tâsi' min şehri Cemâziyelâhir li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5379).

³¹ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrül-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî' hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfî'nde medîne-i mezbûre gümrüğü mukâta'âsı malından emîn olanlardan almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **devir-hân** olan Hasan nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emîni fahrül-eşbâh ba'îsül-küttâb azebân-ı sâni Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm

ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deġin bir senede müctemî' bin altmış iki akçe vazîfem emîn mezbûr Halil Aġa yedinden bi't-tamam ve'l-kemâl ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde ġibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi't-tâsî' ve'l-ısrîn min şehri Cemâziyelâhir li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5381).

³² "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde Vidin Gümrüġü Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **devir-hân** olan Veliyyüddin Efendi nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede gümrük emîni fahrû'l-eşbâh ba'îs-i bendü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Aġa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deġin vazîfemden müctemî' bin altmış iki akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Aġa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî didikde ġibbe't-tasdîkü'l-şer'î mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-aşere min şehri Ramazânü'l-mübârek li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD-I, 80/5383).

³³ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi sekiz akçe vazîfe ile yevm-i Cum'a ve isneynde **Kâri-i Muhammediyye** olan Ahmed Halife meclis-i şer'-i kavîm vâcibü'l-tekrîmde gümrük emîni işbu ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Aġa muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından bin yüz kırk yedi senesinde vâkî Şubat'ı gâyesine deġin vazîfemden müctemî' yalnız iki bin sekiz yüz otuz iki akçe vazîfemi emîn mezbûrun yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'del-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûr zimmetlerinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde ġibbet'-tasdîkü'l-şer'î mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-ısrîn min Cemâziyelûlâ li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD-I, 80/5373).

³⁴ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Han Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüġü mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **na't-hân** olan Ahmed Halife meclis-i şer'-i hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emîni fahrû'l-eşbâh ba'îsü'l-küttâb azebân-ı sâni Halil Aġa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından bir sene tamamına deġin vazîfemden müctemî' yalnız bin yetmiş iki akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Aġa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde ġibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi's-sâni ve'l-ısrîn min Cemâziyelûlâ li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD-I, 80/5380).

³⁵ "İşbu derûn-ı sûret-i berât-ı şerîf-i âlişanda mestûrû'l-ism olub medîne-i Vidin'de vâkî hüdâvendigâr-ı sâbık Gazi Sultan Ahmed Hân Cami-i Şerîfi'nde medîne-i mezbûre gümrüġü mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi üç akçe vazîfe ile **ta'rif-hân** olan Hasan Halife meclis-i şer'-i hatîrû'l-lâzımü't-tevkîrede gümrük emîni fahrû'l-eşbâh azebân-ı sâni Halil Aġa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat'ı gâyetine deġin vazîfemden bir senede müctemî' bin altmış iki akçe vazîfem emîn mezbûr Halil Aġa yedinden bi't-tamam ve'l-kemâl ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm sene-i merkûme vazîfemden emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde ġibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â

bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi't-tâsî' ve'l-ısrîn min şehr-i Cemâziyelâhir li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD-I, 80/5382).

³⁷ "İşbu derûn-ı sût-ı berât-ı âlişânda mestûr olduğu minvâl üzere Trabzon'da vâkî' Hatuniye Camii Şerîfi'nde Trabzon Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi bir buçuk akçe ile **en'am-hân** olan Hasan Efendi meclis-i şer'-i şerîf-i enverde Trabzon Gümrüğü'ne bervech-i iltizam mutasarrıf olan Şatırzâde sa'adetlü Ömer Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb bin yüz seksen iki senesi Muharremül-haram'ının guresinden sene-i mezbûre Zilhicce'si gâyetine dek yevmi yevmi bir buçuk akçe vazîfemden bir senede müctemî' olan beş yüz kırk akçe vazîfemi mukâta'â-i merkûme malından emîn mûmâileyh yedinden tamamen kâmilen ahz u kabz eyledim didikde gibbe't-tasdîkü'l şer'î mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l yevmi't-tâsî' ve'l-ısrîn min şehr-i Zilhicce li-sene isnân semânîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SMST.III, 286/22955).

³⁸ "Devletlü sa'adetlü sultânım hazretleri sağ olsun Sinob'da İçkale'de vâkî' Sultan Süleyman Camii Şerîfi'nde muarriif olmak üzere Sinob Gümrüğü Mukâta'âsı malından yevmi beş akçe ulûfemi kendi hüsn-i rızâm ile karındaşım Abdullah bin Hüseyin'e kasr-ı yed itmekle yedine berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında fermân sultânımıdır. Hasan bin Hüseyin" (BOA. AE.SMST.II.-97/10535).

³⁹ "Taht-ı âlî baht-ı Osmânî üzere cülûs-ı hümâyûn-ı sa'adet-makrûnum vâkî' olub umûmen tecdîd-i berât olunmak fermânım olmağın bundan akdem Sinob'da vâkî' merhûm Sultan Alaaddin Camii Şerîfi'nde Sinob Gümrüğü Mukâta'âsı malından almak üzere yevmi iki akçe vazîfe ile **mu'arriif** olan işbu rafî'-i tevkî'-i refî'ü's-şân-ı hâkânî Şaban yedinde olan atîk berâtı dersa'adetime getürüb müceddiden tecdîdin ricâ itmeğın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişahânem zuhûra getürüb atîk berâtı mûcibince bin yüzon beş Rebûlâhir'inin onuncu gününden müceddiden bu berât-ı hümâyûnı virdim ve buyurdum ki mezbûr varub câmi-i mezkûrda uslûb-ı sâbık üzere muarriif olub edâ-yı hizmet eyledikten sonra ta'yîn olunan yevmi iki akçe vazîfesini Sinob Gümrüğü Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden alub mutasarrıf ola ve resm-i berâtı emîn yedinden teslîm-i hazîne oluna şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar. Fi'l yevmi'r-râbî' min Şa'bânü'l-muazzam li-sene selâse ve ısrîn ve mie ve elf" (BOA. AE.SAMD.III, 91/9045/21).

⁴⁰ Söz konusu görevli yüz doksan dokuz gün görev yapmıştır. "İşbu derûn-ı sût-ı berât-ı şerîf-i âlişânda mestûrül-ısm olub medîne-i Vidin'de vâkî' Gazi Sultan Ahmed Han Camii Şerîfi'nde Vidin Gümrüğü Mukâta'âsı malından emîn olanlar yedinden almak üzere yevmi on akçe vazîfe ile **mavakkıt-ı evkât** olan Mustafa nam kimesne meclis-i şer'-i hatîrül-lâzımü't-tevkîrede medîne-i mezbûrede gümrük emîni azebân-ı sânî Halil Ağa mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb işbu bin yüz kırk altı senesi Mart'ı ibtidâsından bin yüz kırk yedi senesinde vâkî' mâh-ı Rebûlâhir'in yirmi sekizinci gününe değın yüz doksan dokuz günde müctemî' bin dokuz yüz doksan akçe vazîfemi emîn mezbûr Halil Ağa yedinden tamamen ahz u kabz eyledim ba'de'l-yevm vazîfe-i mezkûr senede emîn mezbûrun zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacak hakkım bâkî kalmadı didikde gibbe't-tasdîkü'l-mu'teber mâ vak'â bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l yevmi'l-hâmîs ve'l-ısrîn min şehr-i Şa'bânü'l-muazzam li-sene seb'a ve erba'în ve mie ve elf" (BOA. AE.SMHD.I, 80/5387).

KAYNAKÇA

- ADIYEKE, N. (2010). "Bir Siyasi-İdari Kurum Olarak Osmanlı'da Camii". *Kebikeç*. 30: 5-14.
- AKGÜNDÜZ, M. (2020). "Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'ân Okunmasıyla İlgili Görevliler". *Diyanet İlmî Dergi*. LVI/2: 443-458.

- AKIN, A. (2006). "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8: 65-104.
- AYDÜZ, S. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi". *Bellekten*. LXX/257: 167-264.
- BAKTIR, M. (1998). "Hutbe". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XVIII: 425-428.
- BARKAN, Ö. L. (1963). "Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XXIII/1-2: 297-341.
- BAŞKURT, İ. (2012). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 27: 117-145.
- BERKİ, A. H. (1966). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı.
- BEYDİLLİ, K. (2000). "Osmanlı Devleti'nde İmamlık". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXII: 188-190.
- BULUT, M. (1999). "Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi". *Diyanet İlmî Dergi*. XXXV/2: 101- 116.
- CANÇELİK, A. (2018). "Osmanlı Cami Kültüründe ve İşlevlerinde Vakfiyelerin ve Külliyyelerin Rolü: Gebze Çoban Mustafa Paşa Vakfiyesi ve Külliyesi Örneği". *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri*. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları. III: 1795-1806.
- CİRİT, H. (2012). "Vaaz". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XLII: 404- 407.
- ÇİÇEKLER, M. (2006). "Na't". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXXII: 435-436.
- DEMİR, A. (2017a). "Osmanlı Devleti'nin Balkan Mirâsında Para Vakıflarının Yeri: Prizren Örneği". *Adam Akademi*. VII/2: 195-208.
- DEMİR, A. (2017b). "Vakıf Müessesesindeki Kurumsal Dönüşümün Şâhitleri: Tafsîl ve Tafsîl-i Nizâmât Defterleri". *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (ed. Kerim İlker Bulunur-Fatih Bozkurt-Mahmut Cevat İzgi). İstanbul: Mahya Yayınları: 265-286.
- DENİZ, Ş. (2017). "Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithaneler". *Osmanlı Araştırmaları*. XLIX: 267-291.
- DOĞAN, M. (2017). "Balkanların İmar ve İhyasına Bir Katkı: Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı". *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (ed. Kerim İlker Bulunur-Fatih Bozkurt-Mahmut Cevat İzgi). İstanbul: Mahya Yayınları: 171-191.
- DÖĞÜŞ, N. (2021). "Osmanlılarda İmamlık Müessesesi ve Vakıflar". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. VI/1: 22-65.
- EROĞLU, B. - E. Z. TOMAR (2016). "Anadolu Muvakkithaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme". *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu* (8-11 Ekim 2015). II. İstanbul: 367-380.
- GENÇ, M. (1985). "Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları. III: 786-790.
- GENÇ, M. (2000). "İltizam". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XII: 154-158.

- GÖKMEN, E. (2005). "Hurûfât Defterlerine Göre Demirci Kazası ve Köylerinde Cami ve Mescitler (1690-1830)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. III/2: 21-56.
- HIZLI, M. (2014). "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair". *TESAM Akademi Dergisi*. I/1: 41-51.
- IŞIK, E. (1995). "En'âm Sûresi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XI: 169-170.
- İNALCIK, H. (1959). "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu". *Bellekten*. XXIII/92: 575-610.
- İNALCIK, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. I. (ed. Halil İnalçık-Donald Quataert). (çev. Halil Berktaş). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- KARAMURSAL, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAYA, U. (2017). "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcih-i Cihât Nizâmâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. XXI/1: 203-254.
- KAZICI, Z. (1982). "Osmanlılarda Mahalle İmâmalarının Bâzı Görevleri". *İslam Medeniyeti Mecmuası*. V/3: 29-35.
- KESKİOĞLU, O. (2006). "Bazı Yönleriyle Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*. X: 109- 112.
- KILINÇ, E. (2008). "Klâsik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)". *Gaziantep Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. VII/1: 18-43.
- KOÇ, A. - Ö. ÖZDEMİR (2017). "Kanûnî Vakfiyesi'ne Göre Süleymaniye Camii ve Görevlileri". *Diyanet İlmî Dergi*. LIII/2: 119-147.
- KÖPRÜLÜ, F. (1938). "Vakf'a Ait Tarihî İstılahlar Meselesi". *Vakıflar Dergisi*. Ankara. I: 131-138.
- Kur'an-ı Kerim. A'raf Suresi. 7/44.
- Kur'an-ı Kerim. Yusuf Suresi. 12/70.
- KÜÇÜKAŞCI, M. S. (2000). "İmam". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXII: 178-181.
- KÜÇÜKAŞCI, M. S. (2006). "Müezzin". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXXI: 489-495.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1974). "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri". *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*. 4-5: 335-393.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1996). "Osmanlılarda Gümrük". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XIV: 263-268.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1998). "Ahidnâme/Türk Tarihi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. I: 536- 540.
- LEVEND, A. S. (1972). "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellekten*. XX: 35-80.
- ONAY, A. (2009). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Camilerin Finansmanı". *Deđerler Eğitim Dergisi*. VII/18: 43-80.
- ÖNKAL, A. - N. BOZKURT (1993). "Cami/Dinî ve Sosyokültürel Tarihi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. VII: 46-56.
- ÖZCAN, N. (2006). "Na't/Mûsiki". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXXII: 437.

- ÖZCAN, T. (2007). "Osmanlılar/Dinî Hayat". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXXIII: 538-541.
- ÖZMEL, İ. (2002). "Kayyım". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXV: 107-108.
- ÖZTÜRK, N. (2006). "Mütevelli". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XXXII: 217-220.
- ÖZVAR, E. (2013). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1983c). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PAMUK, B. (2013). "Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI-XVII. Yüzyıllar)". *Bellekten*. LXXVII/279: 523-546.
- ŞAHİN, E. (2020). *Dinin Toplumsallaşmasında Aracı Bir Kurum: Erken Modern Osmanlı Toplumunda Vaaz ve Vaizler*. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TABAKOĞLU, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- TABAKOĞLU, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- TAŞKIN, Ü. (2008). "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/3: 343- 366.
- TUNCER, D. (2007). *Vergi Tekniği Açısından Gümrük Vergisinin Değerlendirilmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- UĞUR, M. (1986). "Va'z, Kısacılık ve Hadiste Kussâs". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXVIII: 291-326.
- ÜNAL, M. A. (1988). "XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Mukataatına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3: 93- 107.
- YAŞAROĞLU, M. K. (2012). "Vakit". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XLII: 488-491.
- YAZICI, T. - M. İPŞİRLİ (1995). "Ferrâş". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. XII: 408- 409.
- YEDİYILDIZ, B. (1982). "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü". *Vakıflar Dergisi*. XIV: 2- 27.
- YENİTERZİ, E. (2002). "Türk Edebiyatında Na'nlara Dair". *Türkler*. (ed. Hasan Celal Güzel vd.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. XI: 762- 767.
- YERELİ, B. (1994). "İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devleti'nde Gümrük Vergileri Uygulaması". *DEÜ İBBF Dergisi*. IX/1: 79-104.
- ZORLU, T. (2014). "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri". *Bellekten*. LXXXVIII/283: 907-930.

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (**BOA**).

BOA. AE.SAMD.III, 186/18051/2. BOA. AE.SAMD.III, 186/18051/3. BOA. AE.SAMD.III, 37/3541. BOA. AE.SAMD.III, 37/3541/1. BOA. AE.SAMD.III, 91/9045/6. BOA. AE.SAMD.III, 91/9045/21. BOA. AE.SAMD.III, 92/9093. BOA. AE.SMHD.I, 145/10788/2. BOA. AE.SMHD.I, 80/5360. BOA. AE.SMHD.I, 80/5361. BOA. AE.SMHD.I, 80/5362. BOA. AE.SMHD.I, 80/5363. BOA. AE.SMHD.I, 80/5364. BOA. AE.SMHD.I, 80/5365. BOA. AE.SMHD.I, 80/5366. BOA. AE.SMHD.I, 80/5368. BOA. AE.SMHD.I, 80/5375. BOA. AE.SMHD.I, 80/5379. BOA. AE.SMHD.I, 80/5381. BOA. AE.SMHD.I, 80/5384. BOA. AE.SMHD.I, 80/5387. BOA. AE.SMHD.I, 81/5445. BOA. AE.SMHD.I, 98/5367. BOA. AE.SMHD.I, 98/6860. BOA. AE.SMHD.I, 98/6846. BOA. AE.SMHD.I, 98/6849. BOA. AE.SMHD.I, 98/6854. BOA. AE.SMHD.I, 98/6857. BOA. AE.SMHD-I, 80/5373. BOA. AE.SMHD-I, 80/5380. BOA. AE.SMHD-I, 80/5382. BOA. AE.SMHD-I, 80/5383. BOA. AE.SMST.II.-97/10535. BOA. AE.SMST.III, 286/22955.

EXTENDED ABSTRACT

Mosques were most important centers that meet the needs of the society in different fields of religious services in the Ottoman Empire, as in all Turkic-Islamic states throughout history. They also were an institution that actively serves the state when it came to education, public administration, health, military and cultural activities. In that direction, the Ottomans built many mosques and masjids in all the lands under its rule, especially in Bursa, Edirne, and Istanbul, and offered them to the service of society. The construction of mosques was generally undertaken by sultans, sultan's wives and children, statesmen, and prominent people of the region where the mosque is located.

Construction, repair, lighting, heating and maintenance and paying the salaries and wages of mosque officials in the Ottoman Empire constituted the most important expenditures of mosques. These expenses were paid for from the state treasury, real estate revenues, and donations.

In addition to praying in mosques, people recited various suras from the Qur'an. In this context, officials were appointed to read such suras as En'am, Yasin, Fetih and Mulk at certain times of the day. In addition, they also were asked to read couplets to praise the Prophet, other religious leaders and benefactors in Friday and Eid prayers, as well as to schedule prayer times, and maintain and cleaning mosques. Such officials included: imams, hatips, muezzins, preachers, kayyıms, ferraşes, devir-hans, karis (kurrâ), naat-hans, tarif-hans, mavakkıt-ı evkats, enam-hans, muarriifs, sure-hans, cüz-hans, and dersiams.

Their salaries and wages were mostly paid through the foundations of the mosques or masjids they were in charge of. In fact, almost every mosque had a foundation. Foundations, also served in other fields, became so widespread in the Ottoman Empire that almost every mosque had owned at least one piece of real estate. However, sometimes the incomes of the foundations decreased so much that they could not meet the needs of the mosque. In some instances, the foundations dissolved all together. In such cases, various sources of income were used to meet the expenditures partially or completely.

One of these resources was customs mukataa –so much so that honors of the officials in some mosques were paid from the revenues of customs mukataa instead of foundations or other income items belonging to the state. In this study, we have explored the duties of the people working in mosques in different regions of the Ottoman geography

and the amount of their salaries from customs mukataa, using documents from the Presidency Ottoman Archive, Ali Emirî (AE.)SMHD.I, AE.SMST.II, AE.SMST.III, AE.SAMD.III) and certificate M.1688-1769. No study has been carried out on the subject so far to our knowledge.

We have looked at an 80-year period (AH. 1099/1182- CE. 1688-1769), mosque officials and their duties (from the records), and whose honors were paid from the customs revenues. In addition, we have presented in tables general information about the duties of these officials, how many there were, which mosques they were in charge of, and how much their salaries were (from the customs mukataa) – in different parts of the Ottoman Empire.

Preliminary findings reveal that 33 mosque officials were paid from the revenues of 7 customs mukataas in return for their duties. Again, as far as we have learned from the archive records, four of these customs mukataas were hailed from Trabzon, Sinop, İnebolu and Konrapa. Ulufe payments were made to 6 officials from the Trabzon Customs Mukataa, one of the customs mukataa in this region. Three mosque officials were paid from the Sinop Customs Mukataa, two from the Konrapa Customs Mukataa, and one mosque official from the İnebolu Customs Mukataa. The other three customs mukataas include the Vidin, Thessaloniki and Preveza Customs in Rumeli/Thrac. Of that, a salary payment was made to 19 of them from the Vidin Customs Mukataa, and one official each from the Thessaloniki and Preveze Customs mukataas.

The data in the archive records have also allowed us to see comparatively how much the personnel who perform different services in mosques receive from which customs mukataa. We have learned that the customs mukataa paid different ulufe to the mosque staff who had provided the same service in mosques. This difference most likely resulted from; a situation related to the region where the customs mukataa are located, the income of these mukataas, and the condition of the mosque where the mosque staff serve. Other studies on customs mukataas indicate that income of customs mukataas in Rumeli was higher than those in Anatolia. We likewise found that 18,540 akçe was paid annually to 12 mosque officials from the revenues of the customs mukataa in Anatolia, while 51,952 akçe were paid annually to 21 mosque officials from the customs mukataa in Rumeli.